

УДК 378: 37 (07)

Л.В. ЛЮБЧАКВінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Вінниця

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ КУРСУ “ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ”

У статті обґрунтована роль комунікативної компетентності педагога у його професійній діяльності та шляхи її формування у процесі вивчення майбутніми вчителями курсу “Основи педагогічної майстерності”

Ключові слова: професійна підготовка вчителя, компетентнісний підхід, ключові педагогічні компетенції, комунікативна компетентність, активні методи навчання

Постановка проблеми. У розвитку освіти на різних історичних етапах становлення будь-якої держави ключовою фігурою був і залишається вчитель. Проблема підготовки сучасного вчителя набуває особливого значення в контексті нових процесів, що відбуваються в умовах глобалізації та світової інтеграції, постійних змін у різних галузях життєдіяльності, передусім – у системі освіти. У зв'язку з цим виникає потреба оновлення змісту і форм підготовки майбутнього педагога.

Психолого-педагогічні дослідження Ш. Амонашвілі, Ю. Кулюткіна, А. Маркової та ін. засвідчують, що продуктивність педагогічної діяльності залежить від уміння вчителя створити систему діалогу у спілкуванні з учнями, залучити дітей до процесу творення самих себе. Головним показником продуктивності педагогічної діяльності, з позиції І. Зязюна, є здатність учителя формувати в учнів механізм внутрішньої регуляції та самоконтролю, орієнтований на соціально прийнятні норми поведінки [6, с.17]. Саме він забезпечує перехід від зовнішньої регуляції, яку організовує педагог, до внутрішньої, яка виявляється в здатності учня до керування власною діяльністю.

У демократичному суспільстві проблема комунікації є однією з найважливіших. Особливо це стосується освітньої сфери, яка покликана забезпечити підготовку людини до життя у світі різноманітних комунікативних можливостей. Варто відзначити, що педагогічна професія належить до таких видів праці, де спілкування стає професійно значущою, суттєвою стороною діяльності вчителя, а професійно-педагогічна комунікація – основною формою педагогічного процесу, продуктивність якого обумовлюється цілями й цінностями спілкування, прийнятими всіма його суб'єктами за норму індивідуальної поведінки.

Складність професійно-педагогічної комунікації не лише у високих вимогах до комунікативної культури педагога, а й в оволодінні способами залучення дітей до спільної діяльності. Майстерність спілкування вчителя полягає саме в тому, щоб допомогти учням стати активними співучасниками взаємодії. У цьому контексті комунікативна підготовка майбутнього педагога виступає важливою складовою його професійного становлення і передбачає, перш за все, формування вмінь налагоджувати та коригувати взаємини з вихованцями, що в кінцевому результаті позитивно впливає на навчально-виховний процес.

Метою нашої статті є розкриття основних шляхів формування комунікативної компетентності майбутнього педагога ще на етапі його вузівської підготовки та обґрунтування можливостей курсу “Основи педагогічної майстерності” у цьому процесі.

Аналіз останніх досліджень. В останні роки в педагогічній літературі все частіше зустрічається термін “професійна компетентність” учителя. А.Маркова визна-

чає компетентність як індивідуальну характеристику ступеня відповідності вимогам професії [4]. Існують й інші визначення: “Компетентність – це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії у певній галузі і яка включає вузькоспеціальні знання, вміння, способи мислення, а також відповідальність за свої дії” [2].

А.Хуторський пропонує розвести поняття “компетентність” та “компетенція”, використовувати їх паралельно, але вкладати в них різний зміст. Термін “компетенція” визначається автором як сукупність взаємопов’язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), які є заданими до відповідного кола предметів і процесів та необхідними для якісної продуктивної дії стосовно них. “Компетентність” – це володіння відповідною компетенцією, що містить особистісне ставлення до предмета діяльності. Тобто, компетенцію слід розуміти як задану вимогу, норму освітньої підготовки, а компетентність – як реально сформовані особистісні якості та мінімальний досвід діяльності [8].

Виклад основного матеріалу. У порівнянні з іншими результатами освіти компетенція є інтегрованим результатом освіти, проявляється ситуативно, а також існує як потенціал, який наповнюється конкретним змістом та проявляється у конкретній ситуації. Компетентність, на відміну від функціональної грамотності, дозволяє розв’язувати цілий клас задач; на відміну від навички є усвідомленою; на відміну від уміння є здатною до перенесення, удосконалюється не шляхом автоматизації та перетворення на навичку, а шляхом інтеграції з іншими компетентностями; на відміну від знання існує у формі діяльності, а не інформації про неї [5, с. 205].

Європейські експерти визначають поняття “компетентність” як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти та виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на комбінації взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і умінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. С.Бондар наголошує, що “...компетентність – це здатність особистості діяти. Адже кожна людина не діятиме, якщо вона особисто не зацікавлена в цьому” [2]. Природа компетентності така, що вона може проявлятися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто в умовах глибокої особистісної зацікавленості у даному виді діяльності. Отже цінності є основою будь-яких компетенцій.

Грунтовний аналіз цілей і цінностей шкільної освіти знаходимо в останніх працях О. Савченко. Автор відзначає, що категорія “цінність” належить до ключових понять сучасних людинознавчих наук і стверджує, що поняття цінності, ціннісні орієнтації, ціннісне ставлення можна визначати як опосередковані культурою еталони бажаного і належного ставлення особистості до об’єктів матеріальної і духовної діяльності людей, до природи. Цінності характеризують соціально і особистісно значущі смисли, духовні опори життя людини [7, с. 4]. Тому майбутній педагог має чітко розуміти і в процесі педагогічної діяльності зреалізувати головну мету української освіти – створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України, виховувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати і розвивати цінності громадянського суспільства.

О. Савченко визначає та дає коротку характеристику базових цінностей шкільної освіти, які формуються у взаємозв’язку навчання і виховання учнів, співпраці з батьками і впливів навколишнього середовища. Ними є: гуманістичні цінності, цінності культури, цінності громадянського виховання, працелюбність і відповідальність як цінність шкільної освіти, цінність екологічного світогляду, здатність навчатися впродовж життя, мовна культура як особистісна і суспільно значуща цінність, інформаційно-комунікативна цінність, цінність збереження здоров’я [7, с. 6-18].

Уже в умовах вищого навчального закладу майбутній спеціаліст повинен бути готовим до формування в дітей базової системи цінностей, яка є основою виховання і розвитку учнів, внутрішнім компонентом їхньої свідомості, самосвідомості, мотивом і регулятором позитивно спрямованої діяльності. Щоб діти освоювали особистісно і суспільно значущі цінності, необхідно, щоб всі учасники виховної взаємодії приймали їх як власні переконання і відповідно діяли, а для цього необхідно створювати умови для набуття кожним позитивного ціннісного індивідуального досвіду.

Курс "Основи педагогічної майстерності" має необмежені можливості для підготовки майбутніх учителів на компетентнісних засадах, які в майбутньому спрямуватимуть вектор шкільної освіти в площину цінностей особистісного розвитку. Формування комунікативної компетентності для організації ефективної навчально-виховної взаємодії має першочергове значення.

Виходячи з того, що компетентність є складним утворенням, більшість дослідників виокремлюють у цьому педагогічному явищі певні напрями чи групи. У контексті нашого дослідження доречно розглянути перелік ключових компетенцій, які визначаються на основі провідних цілей загальної освіти, структурної презентації соціального досвіду та досвіду особистості, а також основних видів діяльності, які дозволяють учневі оволодівати соціальним досвідом, формувати навички життя та практичної діяльності в суспільстві. А. Хуторський визначає такі ключові компетенції: ціннісно-смыслову, загальнокультурну, навчально-пізнавальну, інформаційну, соціально-трудову, компетенцію особистісного самовизначення та комунікативну [8].

У психолого-педагогічних дослідженнях компетентність у спілкуванні розуміється:

- як складне утворення, що включає знання соціально-психологічних факторів і умінь використовувати їх у конкретній діяльності, розуміння мотивів, інтенцій, стратегій поведінки, фрустрацій, як своїх власних, так і партнерів по спілкуванню, умінь розібратися в групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху до взаємного розуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування (Л.А. Петровська);

- як система внутрішніх засобів регулювання комунікативних дій (Ю.М. Жуков та ін.);

- як заснова на знаннях, чуттєвому досвіді та вільному володінні засобами спілкування здатність особистості орієнтуватися в ситуаціях спілкування (Ю.М. Ємельянов);

- як складне утворення, що включає пізнавальний, емоційний та поведінковий компоненти (С.В. Петрушин);

- як певна інтегральна характеристика спілкування, у якій опосередковано виражаються морально-світоглядні установки особистості, її загальна та професійна спрямованість, рівень комунікабельності (М.М. Заброцький).

Комунікативна компетентність інтерпретується вченими як здатність людини встановлювати та підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. До її складу входить певна сукупність знань та умінь, що забезпечують ефективний перебіг комунікативного процесу. Комунікативна компетентність розглядається як ступінь оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, як результат навчання, засвоєння соціально-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння технікою спілкування.

У працях багатьох учених (Г.О. Балла, М.Й. Боришевського, М.М. Заброцького, В.А. Кан-Каліка, О.В. Киричука, С.Д. Максименка, О.О. Леонтьєва, Т.С. Яценко та ін.) обґрунтовується розуміння педагогічного спілкування як суттєвої, глибинної характеристики педагогічного процесу, різновиду професійного спілкування, завдяки якому відбувається соціально-психологічна взаємодія вчителя з учнями.

Тісний взаємозв'язок показників комунікативної компетентності може забезпечити повноцінне спілкування вчителя з учнями, яке ґрунтується на організації ефективної педагогічної взаємодії, детермінується ціннісними орієнтаціями і визначає здатність адекватно сприймати і розуміти особистісні риси та поведінку учнів, налагоджувати продуктивні міжособистісні стосунки з ними, формувати сприятливий емоційний мікроклімат в учнівському колективі.

Нами було здійснено ряд досліджень з метою визначення рівня сформованості комунікативної компетентності майбутніх учителів. З цією метою підібрано та апробовано певні методики на визначення окремих компонентів комунікативної компетентності студентів: визначення типу спілкування, комунікативного характеру, стилю спілкування, готовності до комунікативної взаємодії з учнем та класом (аудиторією). Результати проведених нами досліджень дозволяють стверджувати, що переважна більшість майбутніх учителів (здебільшого студенти третього курсу інституту педагогіки і психології) засвідчують середній (59,6%) та низький (29,8%) рівні сформованості комунікативної компетентності. І лише 10,6% респондентів знаходяться на високому рівні.

Нами апробовані інноваційні технології формування окремих складових комунікативної компетентності педагога. Важлива роль у формуванні даного феномену належить активному соціально-психологічному навчанняю, за допомогою якого розвиваються комунікативні знання, уміння і навички, а також удосконалюються професійно значущі, особистісні якості майбутнього вчителя, що впливають на педагогічну взаємодію.

Методи активного навчання, на думку О.Г. Ковальова, Л.А. Петровської, Т.С. Яценко та ін. підвищують рівень підготовки спеціаліста, сприяють формуванню педагогічної спрямованості, розвитку творчого потенціалу вчителя, орієнтують майбутнього фахівця на самовдосконалення, вказують на можливі шляхи самозмін. Науковці доводять ефективність використання в умовах вищого навчального закладу таких специфічних методів як: дискусійні (групові дискусія, розбір і аналіз ситуацій); ігрові, що включають дидактичні, творчі, рольові ігри, а також ігрову психотерапію, контр-гру, трансактний метод усвідомлення комунікативної поведінки та ін.; тренінги міжособистісної чутливості, техніки невербальної взаємодії тощо.

Педагогічне моделювання, як правило, базується на методах активного навчання і все частіше використовується у практичній підготовці майбутнього вчителя. Детальніше зупинимось на трансактному методі усвідомлення комунікативної поведінки та можливостях його використання під час вивчення курсу "Основи педагогічної майстерності". У контексті розгляду теми "Контакт у педагогічному діалозі" студенти знайомляться з особливостями досягнення контакту як психологічної згоди, яка можлива за умови, коли педагог обирає доцільну рольову позицію, яка приймається партнером у конкретній ситуації.

Позицією у спілкуванні називають стійку усвідомлену сукупність ставлень учителя до учнів (батьків, колег), що реалізуються у процесі взаємодії. За концепцією Е.Берна, звертаючись до іншої людини, ми звичайно несвідомо обираємо один із трьох станів нашого "Я": позицію батька, дорослого чи дитини. Незважаючи на те, що цей вибір здійснюється мимовільно, спілкування в кожній з трьох позицій відбувається за своїми правилами [1].

Зі станом батька співрозмірні моральні максимуми і заборони, ідеальні вимоги, нормативність, репресивність, могутність, влада. Цей стан може сильно змінюватись у часі і проявлятися або прямо, коли людина потребує одного із батьків, або опосередковано, коли пристосовується до їх вимог. У ставленні особистості до співрозмовника демонструються незалежність, впевненість, навіть агресивність, бажання взяти всю відповідальність на себе.

Зі станом дорослого асоціюються раціональність, компетентність, логіка, обов'язковість. Стан дорослого допомагає людині переосмислити інформацію, моделювати способи ефективної взаємодії з навколишнім світом. При цьому дорослий не переживає ніяких емоцій, сприймає дійсність тільки у вигляді схем. Дорослий контролює дії дитини і батька, виступає посередником між ними. У ставленні особистості до співрозмовника демонструються коректність і стриманість, уміння рахуватися із ситуацією, розуміти інтереси інших і розподіляти відповідальність між усіма.

Стану дитини властиві спонтанність, імпульсивність, природність, розкутість, прагнення до порушення заборон та умовностей. Дитина – один з найбільш цінних станів особистості, оскільки вносить у життя радість і творчість, спонтанність прагнень та зачарованість. У ставленні особистості до співрозмовника демонструються залежність, підпорядкованість, невпевненість, небажання брати відповідальність на себе.

У буденних ситуаціях усі сторони "Я" однаково заслуговують на увагу, оскільки кожен з них по-своєму робить життя людини повноцінним. У конкретний момент індивід може перебувати тільки в одному стані з трьох. Такий стан "Я" називається виконавським. Але стани "Я" можуть досить швидко взаємозмінюватись, нежорсткі кордони визначають здатність людини адаптуватись до різних ситуацій. Кожен стан "Я" – це спосіб пристосування до умов і вимог реальності. Причому, адаптивну функцію здійснюють усі стани "Я", але не одночасно, а в певній послідовності (у кожній конкретній ситуації адаптивну функцію виконує тільки один із трьох станів).

У вищезгаданому контексті гра виступає абсолютно природним способом спілкування, серією прихованих додаткових трансакцій з чітко визначеним і передбачуваним результатом. Такі трансакції викликані прихованими мотивами і передбачають вигреш, який, як правило, буває взаємним і полягає у досягненні бажаних почуттів і переживань.

Предметом дослідження у трансактивному аналізі є підсвідомі ігри людей. Кількість ігор надзвичайно велика. Цікавою особливістю ігор є їх передача з покоління в покоління, що зумовлено значним впливом на дитину соціального оточення. Виховання дітей часто зводиться до процесу навчання їх тому, в якій грі вони мають грати. Таким чином, гра може охоплювати десятки років у минулому і бути надійно прогнозованою у майбутньому. Ігри – складова частина більш загальної життєвої програми, сценарію. Як правило, він ґрунтується на дитячих емоціях і може зберігатись усе життя. Сценарій засвоюється в дитинстві тому, що, по-перше, він потрібен як спосіб структурування і упорядкування діяльності дитини, наділеної прагненням до завершеності і потребою життєвої мети; по-друге, сценарій забезпечує вже готову мету життя, пропонує припустимий спосіб структурування часу, по-третє, задає спосіб поведінки, спілкування, емоційні реакції і, таким чином, запобігає багатьом помилкам.

Познайомившись із основними теоретичними положеннями концепції Е.Берна, у процесі лабораторно-практичного заняття студенти моделюють і програють різні педагогічні ситуації, що потребують доречного використання тієї чи іншої позиції педагога у взаємодії з учнями (колегами, батьками, адміністрацією тощо). У результаті такої практичної роботи майбутні педагоги приходять до висновку, що найбільш оптимальною для організації педагогічної взаємодії є позиція "дорослого", яка проектує в учневі рівноправного партнера, створює атмосферу довіри. Прийоми реалізації цієї позиції можуть бути такі: "Я хочу порадитися з вами", "Давайте обміркуємо, вирішимо" тощо. Водночас педагог нерідко використовує і позицію "дитини" у своїй поведінці. Це стосується ситуацій, коли потрібно,

щоб учень вчився виявляти самостійність, спостережливість, сміливість (наприклад, учитель навмисно робить помилку на дошці, виявляє сумніви щодо можливостей певної справи). Позиція дитини в поведінці вчителя доцільна і в грі.

Під час програвання ситуацій, які потребують використання позиції “батька”, студенти висловлюють міркування, що дана позиція, здавалося б, органічна для педагогічної діяльності. Але вона не може бути єдиною на всьому шляху виховання школяра, бо передбачає діалогічну взаємодію лише в тому випадку, коли вихованець постійно перебуває в ролі “дитини”. А це гальмує розвиток особистості і, коли учень починає вважати себе дорослим, призводить до конфлікту.

Використання ігрових методів у вищезгаданих ситуаціях взаємодії дозволяє майбутнім педагогам усвідомити, що контакт порушується, коли позиції узгоджені: вчитель у позиції дорослого звертається до колеги, а той, як батько, повчає його, спричиняючи природне невдоволення першого (адже він не дитина). Або вчитель організовує дидактичну гру на уроці, що має на меті створити позицію дитина – дитина. Учні прийняли її, а педагог не виходить із ролі дорослого, і це руйнує контактну взаємодію. Тому важливо відчувати власну позицію, бачити позицію партнера і прагнути до їх узгодження, взаємоприйняття. Це і започатковує, і підтримує контакт.

Наведемо приклади інших завдань, які сприятимуть формуванню у студентів комунікативної компетентності:

– оберіть одну з ситуацій шкільного життя та розробіть модель індивідуальної бесіди з учнем (колегою, батьком) із застосуванням методики контактної взаємодії у налагодженні співробітництва; продемонструйте свої дії на стадіях накопичення згоди і пошуку спільних інтересів;

– із запропонованих збірників педагогічних задач виберіть одну із конфліктних ситуацій та змодельуйте власну думку щодо цієї проблеми у вигляді конкретних запитань за технологією побудови Я-висловлювання (спосіб заявити про власний погляд, не викликаючи захисної реакції) у порівнянні з Ти-висловлюванням тощо.

Висновки. Педагогічна взаємодія є сукупністю педагогічних ситуацій, тобто окремих і водночас взаємопов’язаних фрагментів педагогічної діяльності. Такими ситуаціями є різні форми педагогічної взаємодії вчителя з учнями, батьками, колегами: організація уроку, ведення бесіди, проведення батьківських зборів, виступ на педраді, організація свят, розповідь про важливі проблеми людського буття тощо. Кожну з цих форм взаємодії, кожную ситуацію слід організовувати і проводити з урахуванням специфіки педагогічної діяльності, вимог до всіх її компонентів.

Науково-методичний комплекс у вигляді підручника (2008) та хрестоматії “Педагогічна майстерність” за редакцією І. А. Зязюна – цілісного дослідження з проблем творчої діяльності вчителя – найкращим чином сприяє формуванню в майбутніх учителів усіх видів компетенцій. А розроблений та апробований нами робочий зошит з даного курсу допомагає на особистісному рівні визначити зміст діяльності кожного студента в оволодінні означеною компетентністю.

Подальшої розробки потребує проблема використання активних методів навчання у формуванні комунікативної компетентності майбутніх педагогів під час викладання курсу “Основи педагогічної майстерності”.

Список використаної літератури

1. Берн Э. *Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы: перевод с английского.* – 384 с.
2. Бондар С. *Компетентність особистості – інтегрований компонент навчальних досягнень учнів // Біологія і хімія в школі.* – 2003. – № 2. – С. 8-9.

3. Заброцький М.М., Максименко С.Д. *Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування.* – Житомир: Волинь, 2000 – 32 с.
4. Маркова А.К. *Психологія труда учителя.* – М., 1993. – 191 с.
5. *Настільна книга педагога: Посібник для тих, хто хоче бути вчителем-майстром / Упорядники: Андреева В.М., Григораш В.В. – Харків: Вид. група “Основа”, 2006. – 352 с.*
6. *Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюна, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 3-тє вид., допов. переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.*
7. *Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання / О.Я.Савченко. – 2-е вид., доповн., переробл. – К.: СПД Богданова А.М., 2009. – 226 с.*
8. Хуторской А. *Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. - № 2. – С. 58-64.*

Л.В. Любчак

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, Винница

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ КУРСА “ОСНОВЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА”

В статье обоснована роль коммуникативной компетентности педагога в его профессиональной деятельности и пути ее формирования в процессе изучения будущими учителями курса “Основы педагогического мастерства”.

Ключевые слова: профессиональная подготовка учителя, компетентностный подход, ключевые педагогические компетентности, коммуникативная компетентность, активные методы обучения.

L.V.Lyubchak

FORMING OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHER IN THE PROCESS OF STUDY OF COURSE OF “BASIS OF PEDAGOGICAL TRADE”

The role of communicative competence of teacher in his professional activity and ways of its forming in the process of studying of the subject “The Basis of Pedagogical Mastery” are grounded in the article.

Key words: professional teachers training, competence approach, basic pedagogical competences, communicative competence, active methods of teaching.